



## Daarom ontroert het offer ons

langeloze opoffering bestaat. Mensen offeren zich op omdat ze op de een of andere manier onder dwang staan. Of ze doen het omdat het ook zijn aantrekkelijke kanten heeft. Wat een schitterende beloning: postuum geëerd te worden als redder van de samenleving. Het is de vraag of het iets zou uitmaken als deze beloning vervangen werd door een beloning in geld. Daarbij moet bedacht worden dat het zich opofferen voor de eer zijn destructieve kanten heeft, omdat het vaak met geweld gepaard gaat. De wens om heldendaden te plegen en zich op te offeren is een niet te onderschatten factor geweest in het ontstaan van oorlogen. Zo bezien is het verdwijnen van de zelfopoffering wellicht een zegen.

Een tweede factor die de verontrusting in de hand werkt is begripsverwarring. Men heeft de neiging om zelfopoffering en dienstbaarheid door elkaar te halen. Het verdwijnen van het eerste impliceert niet noodzakelijkerwijs het verdwijnen van het tweede.

Dienstbaarheid verschilt van zelfopoffering in die zin, dat het ge-onmythologiseerd is. Laten we om te beginnen weer kijken naar het leger. We sturen tegenwoordig geen matig opgeleide amateurs de dood in, die de grootheid, de onoverwinnelijkheid, de eer van hun natie willen bevestigen, desnoods ten koste van hun leven. Wij werken met goed opgeleide professionals, die vakwerk willen leveren tegen een goed salaris. Zij hebben hun leven niet meer veil, al lopen ze risico's. Die hebben ze ingecalculeerd, zoals we dat allemaal doen, zelfs als we op de fiets stappen. Moderne soldaten zijn er niet op uit de held uit te hangen, maar komen er rond voor uit dat ze van avontuur houden. Daarbij zijn ze begaan met het lot der mensheid.

Wat we hier zien is rationalisatie van de dienstbaarheid. Een positief zelfbeeld kan men eraan overhouden, een mooie carrière, een goed inkomen en een goed pensioen. Het gaat bij dit alles om gradaties in een proces van modernisering – dat wil zeggen van rationalisering en individualisering van de dienstbaarheid. De dienstbaarheid is onttoverde. Als Girard nu gelijk heeft dat de afwijzing van het offer de kern van het christendom is, dan betekent het verdwijnen van de offerbereidheid een toename van het christelijk gehalte van de cultuur, mits er dienstbaarheid voor in de plaats komt.

We hoeven niet bang te zijn, dat de dienstbaarheid verdwijnt. Wat opvalt bij allerlei rampen is hoeveel mensen bereid zijn zich voor de slachtoffers in te zetten. Ze worden ook van harte gesponsord door de belastingbetalers en de giften-schenkers. Ze zijn vaker medisch opgeleid dan militair. Rode Kruis, Artsen zonder Grenzen, Terre des Hommes en anderen zijn – irrationeel detail – in een concurrentie van de dienstbaarheid om de gunst van het publiek. Deze dienstbaren richten een monument van solidariteit op dat veel heldhaftige zelfopoffering in de schaduw stelt. En wie kijkt naar de manier waarop de rouwenden bij het Vietnam-monument in Washington langs elkaar schuifelen, beseft dat er een samenleving te bouwen is op wederzijds respect, in plaats van op offers en zelfopoffering.

Dr. M. B. ter Borg is universitair hoofddocent godsdienstsociologie aan de Rijksuniversiteit Leiden en auteur van onder meer *Het geloof der goddelozen*, Baarn, 1996: Ten Have.

„Het verminderen van sneuvelbereidheid in het leger is paradigmatisch. Niet alleen in het verdedigen van de samenleving tegen agressors of het verzet tegen bezetters, maar overal waar hulp geboden moet worden, lijkt het wegvallen van de offerbereidheid een gevaar.“

De godsdienstsocioloog Meerten B. ter Borg over zelfopoffering: „Wat moet er van het leger worden als de politici steeds minder de bezorgde moeders onder ogen durven te komen? Wat houdt zelfopoffering eigenlijk in?“

door Meerten B. ter Borg

Wie de geschiedenis van de Eerste Wereldoorlog leest is geschokt door het gemak waarmee generaals hun jongens bij duizenden het vuur in zonden voor enkele tientallen meters terreinwinst. De rekruten wilden zich inzetten en zich opofferen voor hun vaderland. Was dat gebrek aan fantasie? In ieder geval bekoelde hun enthousiasme en hun opofferingsgezindheid snel in de gore werkelijkheid van de loopgraven.

Maar vele thuisblijvers bleven enthousiast. John Berger, die in zijn literaire werk de wording van de moderne mentaliteit onderzoekt, beschrijft in zijn roman *G. hoe Engelse officiers-weduwen zich ervoor beijerden andere vrouwen te laten doen wat zij hadden gedaan: hun echtgenoten ertoe te brengen zich op te offeren voor het vaderland. Hoe weldadig steekt daartegen de ongerustheid over de soldaten af, die we tegenwoordig bij het thuisfront aantreffen. De machtigste man ter wereld, de president van de Verenigde Staten, aarzelt bij iedere militaire operatie omdat hij bang is dat er doden gaan vallen tot woede van het thuisfront. Jimmy Carter kon zich erop beroemen dat onder zijn bewind (1977-1981) niemand was gesneuveld. Het monument voor de Amerikaanse gevallen in de Vietnam-oorlog is een indrukwekkende klaagmuur geworden, waarin de namen van alle 58.156 gesneuvelden zijn gegrift. Niet de natie waarvoor zij gevallen zijn wordt hier geëerd, maar de individuen. Niet de muur zelf is het eigenlijke monument, maar de klagers, dat wil zeggen de vaders, de moeders, de geliefden, die ergens op de muur de naam van hun verloren zoon hebben gevonden. Daar staan ze, of daar knielen ze, zoveel*

kleiner dan hun machteloosheid; met heel hun wezen drukken ze de zinloosheid van het gebrachte offer uit.

In één opzicht herinnert het monument in Washington nog aan de snorkende monumenten die vroeger werden gebouwd: het verzet dat ertegen werd aangetekend, vooral van de kant van de veteranen, heeft uiteindelijk geresulteerd in een realistisch beeld van een paar soldaten, dat op enkele tientallen meters van deze klaagmuur de nationale heroïek moet uitstralen. Ik ben blij dat ik in een tijd en in een land leef waar de minister van Defensie zijn rekruten niet bij tienduizenden over de kling laat jagen, maar de moeite neemt om te komen spreken op de begrafenis van één enkele gesneuvelde soldaat. Ik beschouw dat als vooruitgang. Maar ik moet vaststellen dat het niet overal zonder meer op deze wijze wordt beschouwd. Wat moet er van het leger worden als de 'sneuvelbereidheid' verdwijnt en politici steeds minder de bezorgde moeders onder ogen durven te komen? Wat houdt zelfopoffering eigenlijk in?

René Girard beschrijft in zijn klassiek geworden analyses van het offer (o.m. *La violence et le sacré*, 1972, vertaald als *God en geweld*), wat de functie van zelfopoffering is. In de beleving van het religieuze offer-tueel projecteert de gemeenschap al zijn angsten en agressie. Hij die geofferd gaat worden, krijgt de schuld van alle tweespalt. Zijn dood staat voor het verdwijnen van alle ellende uit de gemeenschap. De gemeenschappelijke beleving van de moord geeft een onoverwinnelijk wij-gevoel. De serene, etherische vrede die na afloop van het offerritueel neerdaalt over de gemeenschap wordt vervolgens toegeschreven aan de geofferde. Hij heeft de sa-

menleving gered, hij wordt heilig verklaard. De geofferde wordt vereerd. Het is niet ongebruikelijk, dat hij het tot god brengt. Daarom ontroert het offer ons nog altijd.

De zelfopoffering kun je als een variant hierop zien. Men wordt niet geofferd dóór de meute, men offert zich zelf op voor die groep. Anders dan het gedwongen offer is de vrijwilliger bij voorbaat onschuldig, maar hij redt niettemin de samenleving door zijn leven te geven. Er wordt een monument opgericht voor hem en zijn kameraden. Hij is geen gewone gestorvene, hij is voor de gemeenschap gestorven. Alle zonden zijn vergeven, alleen de goede eigenschappen tellen nog, en als hij die niet had worden ze hem toegedicht. Niet alleen de familie zal bloemen op het graf leggen, de hele gemeenschap zal dat blijven doen tot in eeuwigheid. Het is geen geringe beloning die je krijgt als je jezelf opoffert. Wie is er niet onder de indruk van een bezoek aan een ere-begraafplaats, wie krijgt er geen brok in de keel bij om het even welke herdenkingsplechtigheid? Behoort het niet tot de internationale mores van het staatsbezoek een kranen te leggen bij het nationale oorlogsmonument en hen te eren, die voor de samenleving hun leven veil hebben gehad. Het is mooi. We zullen er nooit genoeg van krijgen.

Girard heeft zich toegeleed op het interpreteren van het evangelie. De kruisdood van Christus ziet hij als een ontmaskering van het offer. Hier ligt de nadruk op de onschuld van wie geofferd gaat worden. De boodschap van het evangelie is volgens Girard dat offeren niet de manier is om een gemeenschap te vormen. Dat kan slechts de liefde zijn. Dat neemt niet weg dat Jezus' kruisdood wordt opgevat als een zelf-

offer, dat navolging verdient. Eerder nog dan het toekeren van de andere wang (daad van heldenmoed en geweldsverachting), wordt de zelfopoffering gepropageerd. Dat is wat Girard de „sacrificiële interpretatie van het christendom“ noemt. Deze is tot op de dag van vandaag de dominante interpretatie gebleven. Hij vindt zijn oorsprong in het feit dat we het moeilijk vinden afscheid te nemen van het offer. Dat komt weer doordat het offer-mechanisme, hoe barbaars ook, zo'n perfect middel is tot gemeenschapsvorming. Het geeft ons ook een gevoel van veiligheid, te weten dat er offerbereidheid bestaat op die momenten dat het erop aan komt. Vandaar dat mensen verontrust raken als er tendensen in de maatschappij zijn waar te nemen die erop duiden dat de sneuvelbereidheid minder wordt.

Welke zijn de ontwikkelingen, die maken dat de bereidheid tot zelf-opoffering de laatste decennia minder wordt? Om te beginnen de technologische ontwikkeling. Die maakt het moorden en het vermoord worden in de oorlog tegelijkertijd klinisch en weerzinwekkend. De oorlog wordt er zeer grootschalig en laf door, een machinale aangelegenheid. Daarbij wordt de vuiligheid van de oorlog rechtstreeks bij de mensen thuis gebracht. Wat de soldaten in de Eerste Wereldoorlog pas konden ervaren als het al te laat was – in de loopgraven – kunnen de mensen nu live op televisie zien: er is niets verheffends aan zo'n oorlog. De technologie heeft de oorlog op twee manieren onttoverd: smerig fabriekswerk wordt onduidelijk gemaakt. Helaas heeft de technologie ook nieuwe vormen van betovering gebracht. Dat hebben we gezien tijdens de Golfoorlog, waar

de oorlog op televisie verscheen als een clean maar fascinerend computerspelletje. Bovendien gaat ook de traditionele romantisering van de oorlog via de media gewoon door. Geweld en helden worden desgewenst dagelijks de huiskamers binnengebracht.

Ten tweede is er de verandering van de gemeenschap waarvoor men zich wil opofferen. Eens was dit het dorp, het gehucht, of de stam. Later werd dit het volk. De laatste twee eeuwen is dit in toenemende mate de natie-staat, die een hecatombe (massaslachting, lett.: offer van honderd) eist. Maar de natie staat heeft, althans in ons deel van de wereld, zijn tijd goeddeels gehad. Het relatief afnemende belang van de natie-staat is in zoverre een zegen dat het wellicht de neiging tot zelfopoffering zal doen verminderen.

Een derde ontwikkeling hangt hiermee onmiddellijk samen en dat is de individualisering. Mensen zijn in toenemende mate calculerende burgers geworden en hebben minder zin zich op te offeren voor wat dan ook. Ze willen een zinvol leven lijden niet in de eerste plaats voor de gemeenschap, maar voor zichzelf. Deze tendensen ondermijnen de offerbereidheid overal. Het verminderen van sneuvelbereidheid in het leger is paradigmatisch. Niet alleen in het verdedigen van de samenleving tegen agressors of het verzet tegen bezetters, maar overal waar hulp geboden moet worden, lijkt het wegvallen van de offerbereidheid een gevaar. Welmenende mensen zijn bang dat dit betekent dat de solidariteit steeds meer ondermijnd wordt. Op twee punten wil ik deze angst relativeren. Om te beginnen kun je je afvragen of be-

### WAAR HEBBEN WE EIGENLIJK POLITIEKE PARTIJEN VOOR?

Frederick Forsyth is, ofschoon nog maar 58, uitge-schreven. Het lijkt de oudere garde in de PvdA wel, maar daarover straks. In vijfentwintig jaar publiceerde Forsyth een reeks thrillers met een hoog politiek realiteitsgehalte. De nieuwste, 'Icoon', speelt zich af in het Rusland van 1999, ge-teisterd door maffiosi en fascisten. Het is Forsyth's laatste. In de wereld van nu kan hij – meldde het Franse dagblad *Le Figaro* eergisteren – verder geen stof meer vinden die hem inspireert. Die wereld is de zijne niet meer. Een soortgelijk gevoel moet menigen in en om de PvdA kwellen. Wie heeft er nog een boodschap aan de sociaal-democratische beginselen van weleer, nu nagenoeg iedereen, de eigen premier inclusief, de knie buigt voor liberalisme en kapitalisme? Wat kan de sociaal-democratie anders doen dan proberen die twee een beetje bij te sturen? De situatie is tamelijk troosteloos voor wie de PvdA willen helpen aan een nieuw, enthousiasmerend beginselprogramma, gebaseerd op een eigen mens- en maatschappijbeschouwing.

Andere partijen, de VVD en D66 daargelaten, zitten in hetzelfde schuitje, maar het zijn vooral de fundamentele sores van de PvdA die aan bod komen in het jongste nummer van *Civis Mundi*. Het CDA blijft goeddeels buiten beeld. Hoofdredacteur S. W. Couwenberg beschrijft en analyseert hoe het liberaal-kapitalistische maatschappijmodel heeft gezegevierd over socialistische en christen-democratische alternatieven. De partijen die ooit bij deze alternatieven zwoeren, hebben zich, splinters uitgezonderd, bij de nederlaag neergelegd. Ze pogen dat zo'n beetje te verhullen met ideologische retoriek van de oude stempel, maar als het op politieke keuzen aankomt, is pragmatisme troef. Dit beeld verdient nuancering. Helemaal uitgespeeld is de rol van niet-liberale ideologieën (mens-, maatschappij- en staatsbeschouwingen) niet. Op deelterreinen zoals het strafrecht, het onderwijs en de sociale zekerheid functioneren ze nog wel, maar daar lopen de verschillen vaak dwars door de partijen heen, schrijft Couwenberg. Wel zie je hele partijen zich vastbijten in deel-ideologieën, stelt A. P. M. Lucardie vast: GroenLinks bijvoorbeeld in ecologie en feminisme en het CDA in communarisme. Zo kunnen ze het liberalisme bestrijden zonder dat ze een

compleet alternatief hoeven te bieden. Deze Groningse academicus ziet ook buiten de politiek allerlei groepsideologieën floreren – geen wonder in verbrokkelde samenleving. Je vindt ze in grote bedrijven, al plakken die er liever etiketten als 'bedrijfsfilosofie' of 'missiestatement' op. Je treft ze verder aan bij beroepsgroepen, zoals artsen, advocaten, accountants, psychotherapeuten en wat dies meer zij, die zich als professionals van de rest van de samenleving afschermen. Hebben hun cliënten klachten, dan mogen ze die indienen bij een commissie van de beroepsgroep zelf, of ze moeten er een andere professional bij halen, te weten een advocaat. Lucardie neemt dit soort 'professionele' groepsvorming ook onder politici waar. „Politiek wordt steeds meer een beroep, met een eigen ideologie, die des te meer gewicht krijgt naarmate de ideologische verschillen tussen de politici vervagen.“ Neem de discussie over het referendum. Beroeps-politici verwerpen dat vaak met een redenering die erop neerkomt dat gewone burgers – in tegenstelling tot beroepspolitici – te dom, te ondeskundig en te weinig integer of tolerant zijn om te beslissen over zaken die iedereen aangaan. Ook andere schrijvers in *Civis Mundi* zijn zuinig met wierook voor de politieke partijen en hun be-



door Jaap de Berg

roepskrachten. H. E. S. Woldring beticht iedereen in de politiek die de oren laat hangen naar het liberale individualisme, van verraad. Couwenberg constateert dat ons hele partijstelsel „volkomen [is] vastgelopen als intermediair tussen de burgers en de politiek“. Verkiezingen dienen alleen om „de politici in formeel opzicht aan enige legitimiteit te helpen“. Echte keuzes, inzake het beleid en de vorming van een regering, worden de burgers onthouden. De behoefte daaraan peilt *Civis Mundi* niet.

Wel constateert Couwenberg dat het zelfs sommige partijleden een zorg zal zijn hoe Nederland geregereerd wordt, als het maar gebeurt door een partij waar zij bij aangesloten zijn. Ter illustratie citeert hij jonge ambtenaren in opleiding, die een half jaar geleden in *Vrij Nederland* verklaarden „dat zij lid geworden waren van de partij die hen het meest aantrekkelijk leek voor hun carrière“. Frans Becker, medewerker van de Wiardi Beckmanstichting, sombert mee. De politici van de klassieke emancipatiepartijen, de PvdA niet het minst, laten zich de wet voorschrijven door 'de vierde en vijfde macht' (lees: het ambtenarenapparaat en belangengroeperingen als de vakbeweging en organisaties van werkegevers en boeren). Dit komt doordat de bestuurders en beheerders van de publieke sector zijn geworden, in plaats van volksvertegenwoordigers die stem geven aan 'krachtige maatschappelijke aspiraties'. Van de onlustgevoelens die *Civis Mundi* etaleert, heeft de VVD geen last. De partij die in de paarse coalitie 'ideologisch de sterkste is' (Woldring), heeft aan een nieuwe beginselverklaring geen behoefte. Die van 1980 voldoet nog prima, volgens het rapport 'Vrij en verantwoordelijk – Een liberaal toekomstperspectief', dat over twee weken

op de jaarvergadering van de VVD in bespreking komt. Meer invloed van burgers op het regeringsbeleid? Daar komen maar ongelukken van, oppert hetzelfde rapport, uiteraard in iets minzamer bewoordingen. Tot eer van de VVD moet gezegd dat ze zelf kritiek van buitenstaanders niet schuw. De redactie van haar blad *Liberaal Reveil* heeft onder anderen J. P. H. Donner (CDA) en Thijs Wöltgens (PvdA) gevraagd, opgemeld rapport eens kritisch door te nemen. De resultaten zijn tamelijk vernietigend. Donner betoogt, met argumenten, dat de opstellers, met de rug naar de toekomst staande, door de bril van het verleden naar de problemen van het heden hebben gekeken. Wöltgens beaamt dit. Wat het rapport over de arbeids- en de wereldmarkt beweert, heeft bij hem de indruk gewekt dat de opstellers nog leven in 'de tijd van vóór Samuel van Houten'. Volledigheidshalve: dat was een liberale politicus aan wiens initiatief Nederland 123 jaar geleden zijn eerste sociale wet dankte, een wet die een beperkt verbod op kinderarbeid inhield. *Civis Mundi*, 1997/2 (010 – 418 2580), f 12,50. *Liberaal Reveil*, 1997/2 (0317 – 42 7655), f 9,50.